Archetype

Νοτρ Νταμ 2019, χρονικό μετά την κρίση

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 17/06/2019

Α΄. Ανακατασκευή ή νέα σύνθεση;

Η έξοδος της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και η καταστροφή της Παναγίας των Παρισίων είναι δύο γεγονότα πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Έγιναν ωστόσο αφορμή, το δεύτερο ακόμη περισσότερο από το πρώτο, για σκέψεις και προβληματισμούς που δεν θα ανέμενε κανείς στην εποχή των εθνικιστικών λαϊκισμών και της γενικευμένης απώθησης της ευρωπαϊκής ιδέας, κάτι που αποτελεί δημοφιλές σπορ καταρχήν στους πιο αυταρχικούς και δεξιόστροφους κύκλους της Γηραιάς Ηπείρου. Ανακαλύψαμε ξαφνικά, με δάκρυα στα μάτια, ότι η τέφρα της Νοτρ Νταμ συμβόλιζε την απώλεια ενός πολύτιμου αγαθού, της συλλογικής μας ταυτότητας που συναντάται με την ευρωπαϊκή και στην οποία αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας. Η συνείδηση αυτής της απώλειας μας έκανε να αντιληφθούμε ότι πέρα από λάθη, διαφωνίες ή επιμέρους συμφέροντα ανάμεσα στα μέλη της Ένωσης, η αποκατάσταση και η ανάδειξη της ευρωπαϊκής ιδέας ως συλλογικού αγαθού πρέπει να αποτελεί επιλογή κάθε συνειδητού πολίτη: όπως ακριβώς και εκείνη της καμένης εκκλησίας.

Περί αυτού ακριβώς πρόκειται. Πώς πρέπει να αποκατασταθεί η Παναγία των Παρισίων; Η καταστροφή της προκάλεσε πλημμυρίδα συζητήσεων για ένα θέμα που δεν είναι και από τα πιο δημοφιλή, εκείνο της αναστήλωσης των μνημείων. Η εκκλησία θα ξαναγίνει «όπου ήταν και όπως ήταν» ή ισχύει και το ενδεχόμενο μιας διαφορετικής προσέγγισης του θέματος, που να ανταποκρίνεται και στον αρχιτεκτονικό πολιτισμό της εποχής μας; Έχουμε δικαίωμα να σχεδιάσουμε μια αποκατάσταση/ανακατασκευή διαφορετική ως μορφή και υλικά από την «αυθεντική», ή τέτοιες απόψεις αποκλείονται εκ των προτέρων;

Για τη διατύπωση κάποιων πρώτων σκέψεων πάνω στο θέμα, θα πρέπει καταρχήν να γνωρίζουμε τι έχει διασωθεί σήμερα από την πρότερη κατάσταση του μνημείου, πριν την πυρκαγιά της 15ης Απριλίου. Να γνωρίζουμε τη δομική/στατική κατάστασή του και λεπτομερώς την έκταση της βλάβης και τα υλικά που την υπέστησαν. Αυτό μπορούν να το γνωρίζουν μόνο οι τεχνικοί που θα ασχοληθούν με την τεκμηρίωση αυτής της πρώτης φάσης, η οποία θα απαιτήσει αρκετό χρόνο. Τούτο θα μας επιτρέψει να έχουμε άποψη για το είδος και την έκταση των επεμβάσεων που θα απαιτηθούν, έτσι ώστε να προχωρήσουμε σε σκέψεις για τον χαρακτήρα της συνολικής αποκατάστασης.

Ας κάνουμε ωστόσο μια διευκρίνιση, εξ αρχής, που είναι χρήσιμη: το μνημείο έχει εννέα αιώνες ιστορία και σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους γνώρισε αλλαγές, προσθήκες, καταστροφές ή συμπληρώσεις, περιλαμβανομένων και αυτών τις οποίες πραγματοποίησε στα μέσα του 19ου αιώνα ο ριζοσπάστης θεωρητικός των αποκαταστάσεων Eugène Viollet-le-Dyc. Ο οποίος δεν φημιζόταν γενικώς για μια «φιλολογική» ή «συντηρητική» προσέγγιση, ενώ, στην περίπτωση της Νοτρ Νταμ, προχώρησε σε μια σκηνογραφικών προδιαγραφών «μεσαιωνοποίηση» του μνημείου σύμφωνα με το ρομαντικό όραμα του 19ου αιώνα, σε μια εποχή αναγέννησης του ενδιαφέροντος για τη γοτθική αρχιτεκτονική, εξ αιτίας της αθρόας επιχείρησης αποκαταστάσεων των γοτθικών εκκλησιών στη Γαλλία (εξ ου και ο νεογοτθικός ρυθμός). Ποια περίοδο θα επιλέξουμε για την ανακατασκευή του μνημείου; Τον 13ο αιώνα, τον 16ο ή τον 19ο του le-Duc με τις «καταστροφικές» -σύμφωνα με σχόλια της εποχής- επεμβάσεις; Μια τέτοια επιλογή δεν είναι καθεαυτή αυθαίρετη και υποκειμενική;

Ο καθεδρικός του Κόβεντρυ.

Η επιστήμη των αποκαταστάσεων εδώ και δύο αιώνες έχει γνωρίσει πολλές φάσεις καταρχήν ως προς τις αρχές και τις ιδεολογικές προϋποθέσεις. Η επιστήμη αυτή δεν αποτελεί δόγμα (περιλαμβανομένων και των ιερών πινάκων της Χάρτας της Βενετίας του 1964), μεταβάλλεται στον χρόνο και αποτελεί κάθε φορά προϊόν των ευρύτερων πολιτισμικών αντιλήψεων της εποχής και των ερωτημάτων που εμείς οι ίδιοι πάντοτε απευθύνουμε στο ιστορικό παρελθόν. Για παράδειγμα, στα τέλη τη δεκαετίας του 1950 έγιναν σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες επεμβάσεις αποκαταστάσεων σε μνημεία, κατά κανόνα κατεστραμμένα από τους βομβαρδισμούς του πολέμου, που θα μπορούσαν ακόμη και σήμερα να θεωρηθούν τολμηρές. Στην υστερομεσαιωνική Μητρόπολη του Αγίου Μιχαήλ στο Κόβεντρυ, ο Sir Basil Spence (ο αρχιτέκτονας που στη δεκαετία του 1970 σχεδίασε και το μπρουταλιστικό κτίριο της πρώην Εμπορικής Τράπεζας στη Σταδίου 34 και Κοραή) δεν επέλεξε την πιστή ανακατασκευή αλλά τον σχεδιασμό μιας νέας εκκλησίας, στην οποία ενσωματώθηκε και το ερείπιο της παλαιάς ως «κήπος της μνήμης». Το κοινό (όπως σχεδόν πάντα συμβαίνει) επιθυμούσε την πιστή ανακατασκευή, αλλά στη συνέχεια οι αρχιτεκτονικές αρετές του νέου μνημείου οδήγησαν στη γενική αποδοχή του και στην απόδοση βασιλικού τίτλου ευγενείας στον αρχιτέκτονα που το σχεδίασε. Οι τουρίστες λατρεύουν και το περίφημο «μπαλκόνι του Ρωμαίου και της Ιουλιέττας» στη Βερόνα, αλλά αγνοούν ότι πρόκειται για μια σκηνογραφική κατασκευή που προστέθηκε εκεί από τον τοπικό διευθυντή μουσείων στη δεκαετία του 1930. Εκτός αν κριτήριο είναι πόσα εισιτήρια κόβει το μνημείο, όπως στην περίπτωση της «συμπληρωμένης» Σαγράδα Φαμίγια στη Βαρκελώνη…

Στην πολύ γνωστή Gedächtniskirche (Ναός της Μνήμης) του Βερολίνου, ο αρχιτέκτονας Egon Eiermann ολοκλήρωσε το βομβαρδισμένο ερείπιο με έναν καινούριο ναό και ένα καμπαναριό αφαιρετικής μορφής και ισχυρού συμβολισμού. Επίσης, στην Παλαιά Πινακοθήκη του Μονάχου ο Hans Döllgast, με πρωτοποριακό για την εποχή του χειρισμό (1957), δεν αποκατέστησε όπως ήταν το κατεστραμμένο τμήμα του μουσείου αλλά διαφοροποίησε την επέμβασή του σε σχέση με το ιστορικό κέλυφος, με μια οπτική ειλικρίνειας ως προς την αρχιτεκτονική σύνθεση, και ανάδειξης της ιστορικής μνήμης. Ακόμη πιο εμβληματική, διεθνώς, είναι η πρόσφατη περίπτωση του νεοκλασικού Νέου Μουσείου στο Βερολίνο: ο αρχιτέκτονας David Chipperfield, μετά από διεθνή διαγωνισμό στη δεκαετία του 1990, ολοκλήρωσε το κτήριο με σύγχρονες μορφές προστατεύοντας παράλληλα με μεγάλη ευαισθησία όλες τις ιστορικές/πολιτισμικές φάσεις του.

Άλλα μνημεία, ωστόσο, αντιμετωπίστηκαν με τον αντίθετο τρόπο: η Frauenkirche στη Δρέσδη ανακατασκευάστηκε «όπου ήταν όπως ήταν» (όπως άλλωστε και όλο το ιστορικό κέντρο τη πόλης) ενώ ανακατασκευάστηκε «όπως ήταν» και το Teatro La Fenice στη Βενετία μετά την πυρκαγιά του 1996: όχι όμως με βάση τα σχέδια του πρώτου αρχιτεκτονικού διαγωνισμού του 1789 αλλά σύμφωνα με την ανακατασκευή μετά την πυρκαγιά του 1836 και τις επισκευές του 1854!

Από τα παραπάνω γίνεται ίσως αντιληπτό ότι δεν υπάρχουν αυτόματες απαντήσεις σχετικά με την αναβίωση ενός κατεστραμμένου μνημείου. Εξαρτάται από παράγοντες όπως η διατήρηση της συλλογικής/ιστορικής μνήμης συσχετισμένης με την αιτία της καταστροφής, οι προσδοκίες των τοπικών κοινωνιών, οι συμβολισμοί που η πολιτική καταρχήν ηγεσία επιχειρεί να διατυπώσει, οι συνδηλώσεις του αστικού περιβάλλοντος, ο αρχιτεκτονικός διάλογος για την καλύτερη δυνατή μεταχείριση των μνημείων. Η σχετική συζήτηση για την Παναγία των Παρισίων θα πάρει πολύ χρόνο και αυτό είναι καλό και απαραίτητο. Αν επιλεγεί η «πιστή» ανακατασκευή, θα πρόκειται ωστόσο για πολιτική απόφαση: οι υποστηρικτές αυτής της λύσης θα πρέπει όμως να πείσουν για την ορθότητα των επιλογών τους. Αν επιλεγεί η «δημιουργική ανακατασκευή» μέσω ενός διεθνούς αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, θα έχουμε στη διάθεσή μας μεγάλο αριθμό προτάσεων, που θα πρέπει με τη σειρά τους να πείσουν για την ποιότητα των σχεδιαστικών τους χειρισμών [21.04.2019].

Β΄. Είναι επικίνδυνοι οι αρχιτέκτονες;

Το παραπάνω είναι ένα αδημοσίευτο κείμενο που γράφτηκε αμέσως μετά την καταστροφή της 15ης Απριλίου, η οποία πλήγωσε το μνημείο σε βαθμό όχι ωστόσο ανεπανόρθωτο. Εξέφραζε σκέψεις στο πλαίσιο ενός «επιστημονικού» διαλόγου και προβληματισμού που προσπαθούσε να κατανοήσει τους όρους διαχείρισης της κρίσης, τους τρόπους αποκατάστασης του μνημείου και της απόδοσής του στους πολίτες του Παρισιού και τη διεθνή κοινότητα. Δεν φανταζόμασταν ωστόσο τι επρόκειτο να ακολουθήσει (και όχι μόνο ως προς τη μεθοδολογία επισκευής του μνημείου: δύο μήνες μετά την πυρκαγιά αποδεικνύεται ότι οι πλούσιες δωρεές διάσημων μαικήνων αποτελούν εικονική πραγματικότητα, καθώς έχει κατατεθεί μόνο το 9% των 850 εκατομμυρίων ευρώ που προσφέρθηκαν για την αποκατάσταση του καθεδρικού, και αυτό μόνο από τους απλούς πολίτες).

Με έκπληξη διαπιστώσαμε ότι πριν αλέκτορα φωνήσαι, άρχισαν να εμφανίζονται κατά ριπάς, και κυρίως στα ψηφιακά μέσα διαδικτυακής ενημέρωσης, προτάσεις «αποκατάστασης» ή «συμπλήρωσης» του μνημείου. Δροσερές πισίνες, λούνα-παρκ, αποδομητικοί κρεμαστοί κήποι, πολυώροφοι σταθμοί αυτοκινήτων, πίστες προσγείωσης ελικοπτέρων, υπερτεχνολογικά κρυσταλλοειδή στέγαστρα, γιγάντια εμπορικά σήματα δημοφιλών (;) πολυεθνικών, γεωδαιτικοί θόλοι, βάσεις εκτόξευσης πυραύλων, και πολλά άλλα ων ουκ έστιν αριθμός. Πολλές από αυτές τις προτάσεις υπογράφονται από διάσημα γραφεία: αναφερόμαστε ενδεικτικά στον Lord Foster, παραλείποντας τους άλλους για μην τους κάνουμε διαφήμιση (που είναι και το μόνο για το οποίο ενδιαφέρονται).

Δεν πιστεύει κανείς στα μάτια του, και αναρωτιέται τι σημαίνουν όλα αυτά. Αποτελούν προτάσεις αποκατάστασης του μνημείου; Αν είναι έτσι, αποδεικνύουν επικίνδυνη απουσία μιας αντίληψης μνήμης, σχέσης με τον χώρο και ιστορικής συνέχειας. Αποδεικνύουν έλλειψη συνείδησης ή και αδιαφορία ως προς τη σημασία συλλογικών συμβόλων αναφοράς και ταυτότητας, απουσία μιας ιδέας ιστορικότητας του αστικού τοπίου, έλλειψη τελικά μιας ιδέας κοινότητας.

Αποτελούν παιγνιώδη ή και αποδραματοποιημένη διαχείριση ενός τραγικού γεγονότος; Αν είναι έτσι, η σύγχρονη αρχιτεκτονική επιβεβαιώνει την απόσταση που τη χωρίζει από τις κοινωνίες αναφοράς, ουσιαστικά την απουσία ενός πραγματικού ρόλου της στη διαμόρφωση του χτιστού περιβάλλοντος, και τη διαχείριση του σχεδίου ως παιγνιώδους άσκησης για τον ελεύθερο χρόνο, ενδεχομένως ανθρώπων που έχουν λύσει κατά τα άλλα το πρόβλημα της επιβίωσης, μιας και επενδύουν το ταλέντο τους σε ευφάνταστες ή ανώφελες ασκήσεις. Επιβεβαιώνουν την α-χρηστία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

Η πόλη και ο καθεδρικός της Φλωρεντίας σε σχέδιο του Superstudio.

Μα, θα πει κανείς, το ίδιο δεν έκαναν και οι πρωτοπορίες της δεκαετίας του 1960, που δημιουργούσαν «κινούμενες πόλεις» ή πρότειναν για παράδειγμα την «αναβίωση» του καθεδρικού της Φλωρεντίας, μετατρέποντας την πόλη σε τεράστια λίμνη απ' όπου ξεχώριζε μόνο ο τρούλος του Μπρουνελέσκι; Υπάρχει μια μικρή διαφορά. Πριν 60 χρόνια οι πρωτοπορίες προκαλούσαν γιατί είχαν απέναντι ένα φάντασμα, το φάντασμα της μοντέρνας ακαδημίας από την οποία επιχειρούσαν να αποδεσμευθούν, στο πλαίσιο μιας γενικότερης, αισιόδοξης κοινωνικής και πολιτισμικής επανάστασης, που έκλεινε τους λογαριασμούς με την οδύνη του τελευταίου πολέμου και ταυτόχρονα διαλεγόταν με το παρελθόν χωρίς να αποποιείται την έννοια της μνήμης και της συλλογικής ταυτότητας. Η δεκαετία του 1960 αντιλαμβανόταν τον εαυτό της εντός της ιστορίας, ήταν η ίδια «μέρος της ιστορίας». Απόδειξη είναι ότι η θεωρία, η ιστορία και η κριτική της αρχιτεκτονικής γιγαντώθηκαν διεθνώς από τη δεκαετία του 1960 και μετά, και οικοδόμησαν μια αφήγηση που επί μισό αιώνα μάς βοήθησε στην κατανόηση όχι μόνο της εμπειρίας του μοντέρνου του 20ού αιώνα αλλά όλης της «μοντέρνας εποχής», από την Πρώιμη Αναγέννηση ως τις μέρες μας.

Η αρχιτεκτονική σήμερα, μετά τα «μεγάλα σχεδιαστικά αφηγήματα» που ολοκληρώθηκαν με την Αποδόμηση του τέλους του 20ού αιώνα, είναι ίσως η μόνη δραστηριότητα που έχει πραγματοποιήσει την προφητεία του 1989 για το «τέλος της ιστορίας». Βιώνει σήμερα μια μεγάλη κρίση «εκτός τόπου και χρόνου», μεταξύ της απουσίας ιστορικής μνήμης και της έλλειψης μιας συνεκτικής ιδέας για τη σύγχρονη πόλη, ενώ κυριαρχείται από έναν αφόρητα αυτοαναφορικό radical-chic ναρκισσισμό. Οι «προτάσεις» για τη Νοτρ Νταμ από ένα μέρος της διεθνούς αρχιτεκτονικής κοινότητας είναι ένα ανησυχητικό φαινόμενο, που πρέπει να αντιμετωπίσουμε με σοβαρότητα αναντίστοιχη από εκείνη που οι ίδιες οι προτάσεις επέδειξαν για τον παρισινό καθεδρικό. Χιλιάδες νέοι απόφοιτοι (και όχι μόνο) αναζητούν εργασία που δεν υπάρχει, και πιθανώς απασχολούνται στα διεθνή αρχιτεκτονικά γραφεία ξεφουρνίζοντας προκλητικές ιδέες διαφημιστικού χαρακτήρα χωρίς πραγματική δυνατότητα υλοποίησης, με μόνο σκοπό την εντυπωσιακή και φωτογενή προβολή στα διάφορα κοινωνικά δίκτυα και ηλεκτρονικές σελίδες αρχιτεκτονικού και όχι μόνο έργου. Ποια μπορεί να είναι, με αυτή την επίδειξη ανευθυνότητας, η υπόληψη της αρχιτεκτονικής απέναντι στην κοινωνία στην οποία η ίδια απευθύνεται; Ποιο είναι δηλαδή το μέλλον της αρχιτεκτονικής, πού χάθηκε η ευθύνη του αρχιτέκτονα; Φυσικά δεν πρέπει να γενικεύει κανείς, αλλά το σχεδιαστικό θράσος και η ανώφελη κατανάλωση δημιουργικής ενέργειας προκαλούν σοβαρό προβληματισμό.

Μετά από μια φάση θορυβώδους ακολουθίας ασύλληπτων προτάσεων, η Γαλλική Γερουσία παρενέβη στα τέλη Μαΐου για να διευκρινίσει ότι η Νοτρ Νταμ πρέπει να επανέλθει στην τελευταία γνωστή κατάσταση -από την άποψη της μορφής στην οποία βρισκόταν πριν την πυρκαγιά-, να γίνει δηλαδή «όπου ήταν και όπως ήταν»

πριν τις 15 Απριλίου 2019.

Δεν υποστηρίζουμε ότι η Γαλλική Γερουσία παρενέβη «επιτέλους» γιατί δεν είμαστε διόλου βέβαιοι ότι η επιλογή της είναι και η πιο εύστοχη (βλ. παραπάνω). Τούτο όμως είναι κάτι τελείως διαφορετικό από τον σχεδιαστικό βιασμό που ασκήθηκε στο σώμα του μνημείου με τις «προτάσεις» που ακολούθησαν μετά την πυρκαγιά. Αναρωτιέται κανείς, γιατί αυτή η αντιμετώπιση; Η αρχιτεκτονική κοινότητα έχει πλέον πειστεί ότι είναι χωρίς λόγο ύπαρξης, χωρίς αποστολή, για να αναλίσκεται σε τόσο αυτάρεσκες και παράλληλα προκλητικές ενασχολήσεις; Τούτο θα ήταν πραγματικά καταθλιπτικό. Ακόμη και αν δεν γενικεύσουμε, ποια είναι σήμερα η ιδέα της αρχιτεκτονικής για τον εαυτό της, για τις αρχές και τους στόχους του επαγγέλματος; Μπορεί η αρχιτεκτονική να γίνεται αντιληπτή ως μία διαρκής μπιενάλε ή τριενάλε όπου το σχεδιαστικό ευφυολόγημα αντικαθιστά αενάως την εργασία επί του πραγματικού; Θα μπορούσαμε εδώ να υιοθετήσουμε την περίφημη διάγνωση, στα μέσα της δεκαετίας του 1930, από τις σημειώσεις του ετοιμοθάνατου Antonio Gramsci: «Το παλιό πεθαίνει και το νέο δεν καταφέρνει ακόμη να δει το φως· σε αυτό το μεσοδιάστημα πολλά παθολογικά συμπτώματα διαφαίνονται στον ορίζοντα».

Αυτό που αποδεικνύει η παραδειγματική ιστορία της Νοτρ Νταμ, είναι ότι η αρχιτεκτονική σήμερα έχει αποδεχτεί τον ρόλο της σε ένα κυνικό παιχνίδι που κρατάει ασφαλείς αποστάσεις από οποιαδήποτε υποχρέωση, από οποιαδήποτε οφειλή, πολιτισμική ή κοινωνική. Ρυθμίζεται αποκλειστικά από την τεχνολογία και τη φόρμα και είναι έτοιμη να πιστέψει αδιακρίτως σε οποιονδήποτε «θεό», εκείνον της Νοτρ Νταμ ή κάποιον άλλο. Ο 20ός αιώνας τακτοποίησε τους λογαριασμούς με τον εαυτό του και το παρελθόν· η αρχιτεκτονική του 21ου μπορεί συνεπώς να πορεύεται χωρίς ιδεολογία. Υπάρχει όμως αρχιτεκτονική χωρίς ιδεολογία; Σκανδαλιζόμαστε γιατί οι διάφοροι Λε Κορμπυζιέ, Γκρόπιους, Μις επιχείρησαν να «συνεννοηθούν» με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα της εποχής τους· η σημερινή ωστόσο παγκοσμιοποιημένη και χωρίς αναστολές πραγματικότητα μπορεί να είναι προπομπός άλλων δυσάρεστων καταστάσεων. Αν μη τι άλλο, η υπόθεση της Νοτρ Νταμ συμβολίζει μάλλον ανάγλυφα το διαζύγιο μεταξύ αρχιτεκτονικής και κοινωνίας, και ο πύραυλος στη στέγη της την εκτόξευση της αρχιτεκτονικής προς ένα αδιανόητο και αδήλωτο υπερπέραν.